

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2020

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)

2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE, ni pfuke mutualadzi.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya henefha kha 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya henefha kha 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya henefha kha 40
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITEL A U WANA THALUTSHEDZO NA U PFEESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**GOMELELO NA MASIANDAITWA ALO**

- 1 Luṭavula lwa vhuya lwa swika, vhatu nga mvelo ano mađuvha a vha tsha tutshela kule na dziradio. Tshivhangalelwa tshavho ndi u todou divha uri vhabvumbi vha mutsho vha khon a mini – ndi kusidzana kana ndi kutukana naa? Honeha, vha vhuya vha pfa hu tshi pfi ho todzimela kutukana hu vuwa ndado ngauri ndi hone vha tshi ri ro welwa nga nn̄du na tshitanga, khuvha ro shengela. 5
- 2 'Naiwaha ri tou nga ri do vhuya fhedzi, khufha hu tshi pfi ho ralo u todzimela kutukana.' Vho Khođeli vha ralo vha tshi sumbedza u kulea nungo. Mukalaha avha vho vha vhe mufuwi wa biko afha shangoni la Gombame. Ri tshi da kha thakha iteli vho vha vhe tshigwili; hu tshi kholomo, he nngu he na mbudzi dzine u nga si dzi vhale wa dzi fhedza nga duvha lithihi. Vho ri u pfa lusevhedi nga ha gomelelo, a vho ngo tsha vhuya vha dzi bonya. Thakha yavho iwe vhatu! Vha do i fusha ngani, nga tshone tshikwama-shu? 10
- 3 Vhatu afha Gombane vho komolela vho komolela vha tshi ri khamusi mvula i do vhuya ye tho, hone zwa sokou sea zwi tshi ḥanama. Ha vha hu hone gomelelo lo thoma u ḫine maanda. Zwifubo na zwone zwa vho thoma u gwanda mavu, muondo na wone we thi taiwi. Ha vuwa tshipipipi zwi tshi gwadama nga tshithihi nga tshithihi. Vho Khođeli vho ri u vhona u vhifha ha zwithu vha thoma u rengisa thakha yavho na u fhedzisa dze dza vha dzo no lombela vha tshi rengisa ḥama. Fhedzi-ha, vho vha vha tshi khou shavha mvula vho no naiwa vhunga ho vha ho no fa dzi si na tshivhalo. 15
- 4 Nga nthani ha leneli gomelelo, na milambo ya thoma u xa. Ndi he na phukha dzi tshilaho madini na dzone dza vho kwamea; u tshi ya milamboni wo vha u tshi reshwa nga munukho wa zwipuka zwo faho. Arali wo ima heneha philiphilini ya mulambo, wo vha u tshi vhona miri ye ya vha i tshi dzula i tshi titima madini na yone yo welwa nga khombo ya u oma nga nthani ha thahalelo ya madi. 20

- 5 Rithani we a vha e na tsimu khulwane i sa vhambedzwi na dzunde na ene two mu fara thaha musi a tshi vhona zwilīwa zwayo two fa tshote. A tshi humbula mbeu na dizili zwe a vha o tou renga a pfa thoho i tshi mona. U vhona two ralo, a kuvhanganya vhashumi a vha talutshedza khaedu ine a vha nayo two itiswa nga nt̄hani ha iyi nyimele yo vhifhaho. Vhashumi vha vhathu a vho ngo vhuya vha kolōwa musi vha tshi vhudzwa uri vha tea u vha vho awela u shuma. Vho vha vha tshi khou di zwi vhona zwauri vhunzhi mīdini afha shangoni la Gombame khuhu i tevhela muthu. 30 35
- 6 Gomelelo ili lo kombetshedza uri Vhamusanda vha henefho vha rambe tshivhidzo tshi si na tsaleli. Vhadzulapo vha tou kusuwa vha tshi gonya thavhani nge vhe u si dze muvhidzi tshivhidzelwa u sa tshi divhi. Musi Mavu vho no zwa, vhadzulapo na vhone vho bvisa vhupfiwa ho fhambanaho. Honeha, mafhungo o todou tshinyala musi vha tshi vho thoma u sumbana na avho vho tavhaho miri ya mipaini ya vho nga ndi yone tshivhangi tsha gomelelo. Murangi, ene muhulwane wa Khorø ya Vhadzulapo, o kaidza uri bomepome a lī nga thusi tshithu, kha hu tandwe li no fukwa. Ha mbo di vhofhiwa la uri vhanna na vhat̄hannga vha tea u ya mulamboni wa Lufhadi we wa vha u tshi sumbedza uri arali vhathu vha bwa hu nga di wanala madī. Ee, nangoho vha tshi bwa vha mbo di a wana. 40 45
- 7 Lone-vho ili gomelelo lo vha li songo sia fhethu, phukha dze dza ponya lufu dzo vha dzi tshi vho swika na mīdini dzi tshi di ri khamusi ri do tshila. Dzo vho tou homolowa mulamboni wa Lufhadi he vhathu vha bwa hone madi. U da ha phukha afha Lufhadi two vho dzhenisa vhadzulapo nyofho. Ndi nge vha humbula uri dzīwe dzadzo dzi nga vha zhongondedza na u vha shela malwadze nga u nwa madi ayo. 50
- 8 Vhunga maano a tshi vhambwa nga luvhadzi, vhamusanda vho mbo di nwalela vha Muvhuso wa Vhukati vha tshi humbela u phalaliwa kha nyimele iyi. Muvhuso a wo ngo vhuya wa vha na thidza, wo mbo di rumela vhathu na magoloi a disa madi na a u vhora u itela uri vhathu vha sa welele. Nangoho ho mbo di vha mupfufhi u si mphire ha ya ha bwiwa gwedzho lihulu ha dzheniswa dziphaiphi dza u kokodza madi a tshi bva fhasi. Muvhuso wone wa langana na vhadzulapo uri tshelede ya mudagasi mita i do tou ita sengosengo. Ili fhungo la kosekose vhadzulapo vho li tanganedza hu si na u kolōwa. U thivhela vhuada, vho dovha hafhu vha divhetshela milayo ya u langa kushumisele kwa ayo madi. Minwedzi i si mingana, Gombame thaidzo ya gomelelo ya vhonala i tshi khou fhufhurea. 55 60
- 9 Vhamusanda vho livhuwa vhadzulapo vhavho kha maanda nga u pfana. Shango la dzika, dzembe la vhuyelela mufhiñini. Ri nga ri mini? Ri livhuwa Ene Mudzimu Ramakole. 65

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Tshi bva kha: [Google. images](#)]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

1.1 Vhalani mitaladzi ya 1–4.

Ndi mini tshine tsha ita uri vhatu vha si tsha ḥtuwa tsini na dziradio dzavho? (1)

1.2 Vhalani mitaladzi ya 4–5.

Ndi tshini tshe tsha shela nyofho vhatu vha Gombane lwe vha si tsha divha na zwine vha nga ita? (1)

1.3 Vhalani phara ya 2.

Sumbedzani zwithu ZWIRARU zwine zwa ita uri Vho Khodeli vha si tsha fara na khofhe musi vha tshi pfa nga ha nyimele ine ya ḥdo wela shango ḥla Gombame. (3)

1.4 Vhalani phara ya 3.

Talutshedzani zwe Vho Khodeli vha ita u itela u tsireledza thakha yavho ḥka nyimele ye shango ḥla vha ḥli tshi khou ḥtangana nayo. Bulani ZWIVHILI. (2)

1.5 Kha mitaladzi ya 34–35, hu na liambele/liidioma,' ... khuhu i tevhela muthu.'

Sumbedzani uri liambele/liidioma ili li thusedza hani kupfesesele kwañu kwa mafhungo e na vhala.

(3)

1.6 Vhalani phara ya 6.

Talutshedzani mulaedza une muñwali a khou isa kha vhavhali nga mafhungo a phara iyi.

(2)

1.7 Vhalani phara ya 7.

Sumbedzani khaedu dzine vhadzulapo vha Gombame vha nga tangana nadzo musi vha tshi ya u ka mađi mulamboni wa Lufhađi. Bulani ZWIVHILI.

(2)

1.8 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Vhalani mitaladzi ya 7–8. 'Nañwaha ri tou ... u todzimela kutukana.'

Muriwali u khou todou bvisela khagala ndivho ya vhomakhulukuku (IKS) i sumbedzaho uri khalañwaha i tevhelaho hu do vha na ...

- A gomelelo lihulu.
- B mvula nnzhi.
- C u bebwa ha vhatukana vhanzhi.
- D midalo mihulu.

(1)

1.9 Talutshedzani zwine na vhona zwi tshi sumbedza uri vhamusanda ndi khosi i re na vhudifhinduleli mafhungoni aya e na vhala afho nth. Bulani ZWIVHILI.

(2)

1.10 Vhalani phara ya 8.

Ni a tendelana na na kuvhonele kwa muñwali zwi tshi yelana na mafhungo e a bviselwa khagala kha iyi phara? Tikedzani phindulo yañu nga mbuno THARU.

(3)

1.11 Vhalani mitaladzi ya 12–13.

Nga kuvhonele kwañu, ni vhona thaidzo ye ya wela vhadzulapo vha shango la Gombame yo tandululea nga ndila i fhushaho? Tikedzani phindulo yañu nga mbuno THARU.

(3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi ifhio nyimele ine muoli a khou ri tanelā yone nga tshifanyiso itshi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno NTHIHI. (2)
- 1.13 U ya nga kuvhonele kwañu, ni nga ri mini nga vhudipfi ha vhatu vha re afho tshifanyisoni? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno NTHIHI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 Mafhungo e na vhala kha TSHIBVELEDZWA TSHA A a na vhushaka na a TSHIBVELEDZWA TSHA B u swika huiwe fhethu, fhedzi hu di vha na huiwe u fhambana hu vhonalaho.

Sumbedzani vhungoho ha likumedzwa ili. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu tandavhudzwa kulondotelwe kwavhuđi kwa mađo.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine zwa nga itwa u itela u thogomela mađo.
2. Ñwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha phara nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**MAĐO – LWONE LUVHONE LWASHU**

Mađo ndi murado wa muvhili une wa vha wa ndeme vhukuma kha vhutshilo ha muthu; ndi ngazwo a tshi tea u thogomelwa nga vhuronwane.

Ndi zwa ndeme uri muthu a thathuvhiwe mađo nga dokotela u itela u divha nyimele ya mađo awe. Zwenezwo zwi do mu thusa u ilafha mađo awe uri naho e na thaidzo a do dzula e na mutakalo wavhuđi misi yothe.

Zwiliwa zwo fhambanaho na zwone zwi na ndeme kha mutakalo wa mađo ashu. Muthu u tea u la zwiliwa zwi re na miroho khathihi na mitshelo, a fhungudza zwiliwa zwo dalaho mapfura u itela mutakalo wa mađo.

Muvhili wo kalulaho u vhanga malwadze. Muthu kha lilele u vha na tshireme tsho teaho uri zwi sa do mu vhangela vhulwadze ha swigiri vhune ha kwama mađo, lune a nga swinga. Muthu kha diđihogomele nga u kona u thivhela malwadze muvhilini wawe.

Maduvha ano vhunzhi ha vhatu vha shumisesa khomphyutha musi vhe kha mishumo yavho yo fhambanaho. Muthu u tea u thogomela mutakalo wa mađo awe nga u ambara mangilasi a u thivhela tshedza tsha khomphyutha khathihi na u awedza mađo arali o shumiseswa.

Fola lone a lo ngo vhuya la lugela mutakalo wa muthu na khathihi. Muthu kha diilise kha u shumisa fola saizwi li tshi ita uri tsinga na misipha ya māo zwi aluwe nga u tavhanya. Ndi fhala hune wa do wana māo a muthu a no daha fola a tshi dzula o tswukuluwa sa a no nga o shelwa phiriphiri.

Musi duvha li tshi fhisesa, muthu kha ambare mangilasi a duvha kana muñwadzi wo lugelaho u thivhela duvha kha māo. Nga maanda vhathe vha shuma vhe nnda, vha tambaho mitambo luvhandeni lwo vuleaho, kana na avho vha tshimbilaho duvhani.

Muthu kha vhe na ndivho ya divhazwakale ya lushaka lwa hawe ngauri maiwe malwadze a māo a bva tsikoni o dzhielwa u bva kha lutsinga lwa lushaka lwonolwo. Muthu a divha nyimele yawe u a tavhanya a wana thuso fhethu ho teaho.

Lushaka kha ri tsivhudzane, ri si tende u xeletshelwa nga murado hoyu wa ndeme ngauri māo a shuma mushumo muhulwane kha vhuva ha muthu.

[Tshi bva kha: www.google.co.za]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

NDELE DZA NDELE!!!

RI RI TANZWA MATO

- NDELE DZA NDELE dzi ri ri vha kanda lini?
- Saizwi mupo na muthu e madelemapfani.
- Zwikwara na dzithavha ri guduba ra sia ro aledza.
- Miri, mahatsi na maluvha a tshakatshaka vha tou khetha.
- Ri shandukisa muđi vhadzulatsini vha u hangwa.
- Ngade yavho i do tařwa na nga zwiňoni, notshi vha fuwa.
- Muano washu u ri mushumo phanda, malamba murahu.
- Mutengo u tiwa nga vhone, arali vho wela kha vhafumi vho vhaledzaho.
- Vha tshi ri tođa ri wanala zwifhatotserakanoni zwa Lambani.
- Kha vha ri kwame kha vhutumani vhu tevhelaho:
015 975 2213 kana ndele@gmail.com

[Tshi bva kha: www.google. images]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

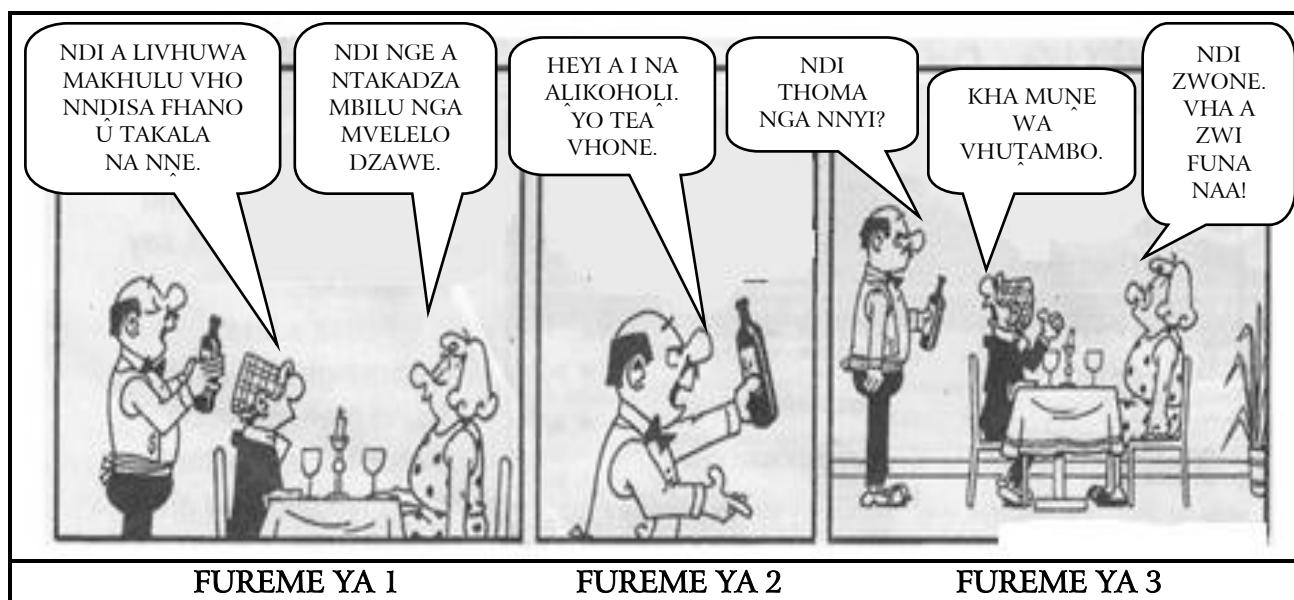
- 3.1 Talelani khungedzelo iyi nga vhuronwane. Ndi tshini tshi kungaho ma^{to} a mutaleli? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 3.2 Fhongo asili: 'Ndi nnyi a sa funi zwivhuya?' Mbudziso iyi i ni disela thalutshedzo-de musi no sedza khungedzelo iyi? (2)
- 3.3 Fhongo asili: 'RI RI TANZWA MAT^O'. Sumbedzani u tea ha tshilogeni itshi maelana na iyi khungedzelo. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
 Lifurase asili: 'Saizwi mupo na muthu e madelemapfani.'
 Lifurase ili li bveledza figara ya muambo ya ...
- A litatathino.
 B linan^{edzi}.
 C limethafore.
 D lifanyisi. (1)
- 3.5 Fhongo asili: 'Mutengo u tiwa nga vhone, arali vho wela kha vhafumi vho vhaledzaho.'
- U ya nga kuvhonele kwa^{ñu}, ni vhone mukungedzeli o shumisa thekheniki-de nga fhongo ili? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (3)
 [10]

**MUDZISO YA 4: U PFEESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA
VHUDAVHIDZANI**

U SENGULUSA KHATHUNI

Talelani khathuni (TSIBVELEDZWA TSHA E) i tevhelaho uri ni do kona u phindula mbudziso dzo disendekaho khayo.

TSIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha: www.google.images]

MBUDZISO: TSIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Talelani khathuni iyi nga vhuronwane. Ndi zwifhio zwine muoli a tama u zwi isa kha vhataleli vha iyi khathuni? (2)
- 4.2 No talela FUREME YA 1 na FUREME ya 3, talutshedzani phambano i bviselwaho khagala nga luambo lwa muvhili lu wanaho kha idzi fureme mbili. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Kha FUREME YA 1, hu na libulafhethu 'FHANO'. Libulafhethu ili lo vhumbwa nga ...

- A lisala.
- B dzina.
- C A na B.
- D litataluli.

(1)

4.4 Talelani FUREME YA 1.

Talutshedzani vhudipfi ha ḥwana no disendeka nga kha zwi wanalaho kha iyi fureme. Tikedzani phindulo yanu.

(2)

4.5 U ya nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwe mukegulu vha itela muđuhulu wavho zwi tshi nga vha na thuthuwedzo-de vhutshiloni hawe? Bulani ZWIRARU.

(3)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSA**MATAKADZA MBILU**

- 1 Duvha lo ri li tshi sala li tshi tou mbala, Mamvivhi a vha a tshi khou rahuwa tshivhangga tsha Imbani. Makhulu wawe vho vha vho tou vhudza tshi na ndevhe musi vha tshi ri a tou vhusiku sala nduni uri a de a vhone tshibulebule tshe vha mu farela. Nangoho khoyu a tshi khou dzhena muđini wa Vho-Tshigwanda o tou hwalela thovhela. U swika a ho ngo 5 vhuya ha vha na zwiiwe, vhuvhili havho vho mbo di livha dangani vha mu sumbedza kholomo yo bebaño nga namana mbili.
- 2 Mamvivhi o vha a songo takala zwone musi a tshi vhona kholomo yawe ye Vho Tshigwanda vha mu livhuwa ngayo nga murahu ha musi o lisa kholomo dzavho miňwaha mivhili. Mamvivhi o rina namana idzo madzina, a fhedza a mbo di onesa a humela hayani hawe ngei Dududu. A tshi swika o wana mme awe vho mu sevhedza nga mařanari e vha a renga ngei Vhulondo. O a takala a ri a do mu fha mutakalo wavhudi muvhilini wawe. Mamvivhi o ri u la thumbu ya tou rwe, a nwa madi a ya u edela fhasi ha muri wa musuma ngauri o vha o netiswa nga lwendo. 10 15

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

5.1 Kha mutualadzi wa 1, hu na linyanyu. Li topoleni ni li shumise fhungoni le na tou divhumbela.

(2)

5.2 Kha mutualadzi wa 6, hu na libulafhethu.

Inwi li topoleni ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela.

(2)

- 5.3 Kha mutualadzi wa 7, hu na ipfi $\hat{\text{lo}}$ shumiswaho $\hat{\text{li}}$ songo teaho.
 $\hat{\text{N}}$ eani ipfi $\hat{\text{lo}}$ teaho vhudzuloni ha $\hat{\text{ilo}}$, ni dovhe ni $\hat{\text{li}}$ shumise fhungoni $\hat{\text{lanu}}$. (2)
- 5.4 Fhongo asili: 'Mamvivhi o rina namana madzina.'
 $\hat{\text{L}}$ i thomeni nga ipfi $\hat{\text{li}}$ tevhelaho: Namana ... (1)
- 5.5 Kha mutualadzi wa 13, hu na fhungo asili: 'O a takala a ri a $\hat{\text{do}}$ mu fha mutakalo wavhu $\hat{\text{di}}$.' Fhongo $\hat{\text{ili}}$ $\hat{\text{lo}}$ khakhea.
Inwi $\hat{\text{li}}$ $\hat{\text{niwalululen}}\hat{\text{i}}$ no $\hat{\text{li}}$ khakhulula. (1)
- 5.6 Kha mutualadzi wa 3, hu na $\hat{\text{liambele}}$, 'Vhusiku sala $\hat{\text{nduni}}$.'
- Inwi $\hat{\text{li}}$ shumiseni fhungoni $\hat{\text{le}}$ na tou $\hat{\text{disikela}}$ u sumbedza uri ni a $\hat{\text{divha}}$ zwine $\hat{\text{la}}$ amba zwone. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUT $\hat{\text{E}}$: 70